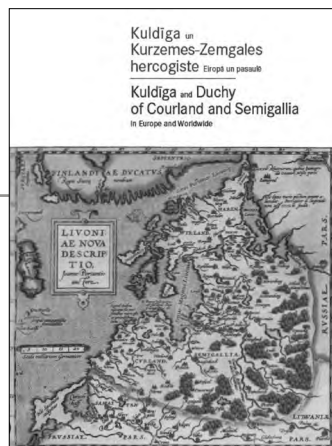

Pilsēta un vienradzis

Recenzija par grāmatu: Kuldīga un Kurzemes–Zemgales hercogiste Eiropā un pasaulē. Kuldīga 2022. 328 lpp. ISBN 978-9934-8991-3-3

Mārtiņš Mintaurš, *Dr. hist.*

Pilsētu vēsturei Latvijas historiogrāfijā nav paveicies. Atskatoties uz pirmajiem novadpētnieciskajiem¹ un statistiski kompilatīvajiem mēģinājumiem² iezīmēt urbānās vēstures tematiku mūsdienu Latvijas teritorijā kopš viduslaikiem, redzam, ka 21. gadsimta sākumā neesam tikuši daudz tālāk par šo sākotnējo uzdevumu. It kā gluži par spīti Latvijas Valsts vēstures arhīva sistemātiskajam darbam pilsētu vēstures avotu publicēšanā,³ ārpus Rīgas vienīgi Liepāja var lepoties ar profesionālu vēsturnieku radītiem pētījumiem, kuros aplūkoti pilsētas pārvaldes, sociālās, ekonomiskās un kultūras dzīves attīstības jautājumi.⁴ Mainoties vēstures zinātnes infrastruktūrai Latvijā un zinātnes finansēšanas sistēmai kopumā iestrēgstot caurmērā trīs gadus ilgstošo izpētes projektu formātā, šajā jomā nav sagaidāmas būtiskas izmaiņas. Tikmēr Latvijas pilsētu vēsture jau ierasti mīt mākslas un arhitektūras vēstures paspārnē (un arī šeit Liepāja un Kurzeme ir bijušas pirmās⁵), un šķiet, ka tur tā arī paliks. Protams, mākslas vēsture mūsdienās sen ir pārkāpusi savulaik noteiktās disciplīnas robežas, kas koncentrējas uz tēlotājas mākslas un būvmākslas objektu stilistisko analīzi un/vai to radītāju biogrāfijām – visplašākā vēsturiskā konteksta apguve šeit zeļ un plaukst, atklājot interesantas sakarības, ietekmes un attīstības trajektorijas, kas saista mākslas vēsturi ar dažādām cilvēka dzīves nozarēm. Tiesa, kaut kādu mierinājumu nākotnes izredzēm pilsētu vēstures pētniecības jomā var sniegt atskārta par starpdisciplinārās pieejas piedāvātajām iespējām, kas gan bieži tiek piesauktas, taču daudz retāk ir sastopami pārliecinoši un kvalitatīvi tās apliecinājumi akadēmiskajos tekstos.

Rezignētā noskaņā ieturētais ievads nepieciešams, lai jau sākumā izceltu tās īpašības, kas padara recenzējamo grāmatu patikami atšķirīgu šobrīd visai panikušajā Latvijas urbānās historiogrāfijas ainavā.

2020. gada septembrī notikušās starptautiskās zinātniskās konferences “Kurzemes un Zemgales hercogistes laiks – unikāls periods pasaules vēsturē” rakstu krājums, ko sastādījusi konferences organizatore, Kuldīgas novada muzeja Krājuma un pētniecības nodaļas vadītāja vēsturniece Inna Rozentāle, ietver sešpadsmit autoru pētījumus, kas iedalīti trijos tematiskajos blokos. Pētījumu autori pārstāv universitātes un citas zinātniskās pētniecības institūcijas Latvijā, Lietuvā, Igaunijā un Polijā, piedāvājot dažādas skatījuma perspektīvas uz Kuldīgas vēsturi no pilsētas pirmsākumiem Livonijā līdz pat mūsdienām. Atbilstoši grāmatas struktūrai aplūkosim tās saturu, lai gan viena no šī krājuma veiksme ir tieši dažādo pētījumu tēmu savstarpēji papildinošā iedarbība, lasītājam izvēloties vai nu atsevišķu rakstu iepazīšanu, vai secīgu visas grāmatas apguvi, pārejot no vienas tematiskās sadaļas pie citas. Krājuma satura daudzveidība turklāt dod iespēju recenzentam patvaļīgi izvēlēties tos rakstus, kuru nozīme subjektīvi šķiet vairāk izceļama.

Pirmajā sadaļā, kuras nosaukums “Kuldīga un Kurzemes–Zemgales hercogiste Eiropas un pasaules kontekstā” ir vistuvāk arī konferences nosaukumam, apkopoti septiņu autoru raksti, kas veltīti galvenokārt politiskās un militārās vēstures notikumiem. Vēsturniece Mārite Jakovļeva pazīstama kā pieredzes bagātākā Kurzemes un Zemgales hercogistes vēstures speciāliste Latvijā, un tieši to vēlreiz apstiprina krājumā publicētais raksts “Kuldīgas pils kā Kurzemes hercogu rezidence” (22.–59. lpp.). Šeit sastopamies ar vēstures zinātni tās pilnskanīgumā, raksta autorei lieliski parādot, kā materiāla objekta tapšana un lietošana savijas ar laikmeta kontekstu, tā politiskajiem, ekonomiskajiem un pat psiholoģiskajiem aspektiem, kas saistīti ar pils iemītnieku raksturu, viņu rīcības motīviem un sekām. Vienlīdz labi šis pētījums attiecas kā uz hercogistes politiskās un sociālās vēstures tēmām, tā arī uz

kultūras mantojumam veltītajiem rakstiem, kas apkopoti grāmatas trešajā daļā, tādējādi krājuma struktūrā veidojas jēgpilna saikne starp minētajiem tematiskajiem blokiem. Dinastiskajam faktoram hercogistes vēsturē savos pētījumos pievēršas Almuta Būsa (60.–87. lpp.) un Raimonda Ragauskieni (88.–101. lpp.), ne tikai atgādinot par tā nozīmi Eiropā agro jauno laiku periodā kopumā, bet arī parādot to, kā dinastiju politika “integrēja” Kurzemes un Zemgales hercogisti kontinenta starptautisko attiecību sistēmā.

Līdz ar to šie raksti tematiski ievada nākamā loku krājuma pirmajā sadaļā, un tas attiecas uz hercogistes militāro vēsturi, kā arī starptautiskās situācijas kolizijām, kuras 17. un 18. gadsimtā izšķiroši ietekmēja valsts ģeopolitisko trajektoriju: mainoties spēku samēram Centrāleiropā un Austrumeiropā, Polijas–Lietuvas, Zviedrijas un Krievijas savstarpējā konkurence prasīja ārkārtīgu diplomātisko prasmi un arī veiksmi, lai saglabātu kaut vai daļēju rīcības brīvību. Hercogistei, pārdzīvojot atkārtotu kaimiņvalstu intervenci un nemitīgi mēģinot līdzsvarot dažādu politisko “aizbildņu” spiedienu, izdevās šo uzdevumu izpildīt līdz pat 1795. gadam, kad tika pabeigta tās inkorporācija Krievijas impērijā. Kā grāmatas ievadvārdos atzīmē Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes profesore Valda Kļava, hercogistes “*rašānās bija reģiona monarhiju sāncensības rezultāts, tās pastāvēšana bija atkarīga no kaimiņu monarhiju spēku samēra [...] Hercogistes mūžs bija diezgan īss, taču spilgts*” (17.–18. lpp.). Kopumā rakstu krājuma pirmā tematiskā daļa piedāvā lasītājam daudzslāņainu Kurzemes un Zemgales hercogistes vēstures šķērsriezumu, kur līdzās politiskajām un militārajām norisēm aplūkoti arī tās valstiski tiesiskā statusa jautājumi un attiecības ar Nīderlandes Republiku, tās lielāko saimniecisko konkurenti 17. gadsimtā. Hercogistes “koloniālā pagātne” šeit izvērtēta lietišķi un

bez liekulīga emocionāla sakāpinājuma, kas citkārt sastopams tīmekļa diskusijās par šo tēmu. Pagātni izmainīt nav iespējams, tāpēc labākais, ko varam darīt šodien, ir godīgi izvērtēt vēsturiskās situācijas cēloņus, atstājot kā pozitīvo, tā negatīvo mītu veidošanu tiem, kuri par pagātni arī bez vēsturnieka izglītības visu zina labāk.

Grāmatas otrajā daļā “Intelektuālā dzīve Kurzemes–Zemgales hercogistē” nokļūstam vēl vienā izpētes teritorijā, kas Latvijas vēstures zinātnē ir tikai daļēji apgūta. Triju autoru – literāturzinātnieku Viestura Zandera, Paula Daijas (Latvijas Nacionālā bibliotēka) un Simonas Sofijas Valkes (LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts) – pētījumos intelektuālā vēsture atspoguļojas grāmatniecības un preses vēstures tēmās. Šāda pieeja sekmīgi tiek izmantota ārzemēs,⁶ jo literārās kultūras attīstība nav atdalāma no idejām, kas noteiktā brīdī ietekmējušas intelektuāli aktīvāko sabiedrības daļu, tāpēc pie šīs rakstu krājuma daļas vērts pakavēties ilgāk. Labi saprotamu iemeslu dēļ imperiālisma konteksts šajā grāmatā ir sastopams vairākkārt, jo agro jauno laiku periods ir tā dzimšanas laiks un arī intelektuālās vēstures joma nav izņēmums. Viestura Zandera darbs “Kurzemes un Zemgales hercogu Ketleru dinastijas un viņa laikabiedru bibliotēka un tās liktenis” (156.–171. lpp.) pievēršas ne vien grāmatu kolekciju veidošanas vēsturei hercogistē, bet arī tam, kā un kādēļ šāda kolekcija kļūst par kara laupījumu. Atbilde meklējama apstākļi, ka grāmatas, līdzīgi arhivālījām,⁷ ir intelektuālais resurss, kura ekonomiskā, politiskā un simboliskā vērtība vienmēr ir bijusi labi zināma. Savdabīgs paradokss redzams tajā, ka arhīvu materiālus parasti aizveda sev līdzī tie, kuri atkāpās no Latvijas teritorijas, bet bibliotēku krājumus kā trofejas pārvietoja uz kārtējo metropoli pēc tam, kad zviedru vai krievu kronim tikko bija pievienotas jaunas zemes. Bibliotēku kolekciju pārvietošana iekarojumu

aizsegā nodrošināja uzvarētāju pusei piekļuvi informācijai, bez kuras nebija iespējama izglītības sistēmas attīstība, savukārt retu manuskriptu un seniespiedumu iegūšana īpašumā ne tikai veidoja privātkolekcijas vai universitātes bibliotēkas prestižu, bet arī ietekmēja valsts statusu.

Paula Daijas pētījums “Tautas apgaismības grāmatniecība Kurzemes un Zemgales hercogistē 18. gadsimtā” (172.–191. lpp.) atklāj latviešu laicīgās literatūras tapšanas sākotni starptautiski nozīmīgajā tautas apgaismības kustībā. Bieži ir dzirdēts jautājums: kas gan lika vācu izcelsmes mācītājiem, no kuriem daži tikai samērā neseni bija ienākuši uz pastāvīgu dzīvi Kurzemē vai Vidzemē, tik sirsnīgi un reizēm arī pašai aizliedzīgi nodarboties ar latviešu valodas izpēti, veicināt tolaik vēl dzimtbūšanā esošās patiešām “zemnieku tautas” literatūras, preses un rakstītā vārda kultūras veidošanu? Raksta autors sniedz pārliecinošu un detalizētu atbildi, attēlojot latviešu grāmatniecības rašanos un tās attīstības mehānismu, kas ietvēra tekstu autorus un tulkotājus vai lokalizētājus, to izdevējus, izplatītājus un lasītājus vienā kopīgā grāmatniecības komunikācijas ķēdē.⁸ Ļoti interesantas un zīmīgas ir šajā pētījumā lasāmās laikabiedru liecības par to, kā atšķirās muižnieku un zemnieku attiecības Kurzemē un Vidzemē sadzīves un arī etniskajā aspektā (188.–189. lpp.) vēl 19. gadsimta pirmajā ceturksnī, īsi pirms dzimtbūšanas sistēmas atcelšanas. Šī tēma savukārt sasauca ar vienu no tiem pētījumu virzieniem, ko hercogistes vēsturē attīstījis Ervins Oberlenders (*Erwin Oberländer*), aplūkojot jautājumu par latviešu attieksmi pret vāciešiem – viņa pētījums atrodams Latvijas Universitātes profesora Armanda Vijupa sastādītajā rakstu izlasē,⁹ ko Ventspils muzejs laida klajā pirms diviem gadiem.

Starptautisko (Rietumeiropas) un vienlaikus arī reģionālo (Baltijas) kontekstu Kurzemes un Zemgales hercogistes grāmatniecībai tās norieta posmā, kas sakrita ar

frankofonās apgaismības publicistikas popularitātes uzplūdiem 18. gadsimta 70. gados, iezīmē Simonas Sofijas Valkes apjomīgais (196.–213. lpp.) pētījums “Franču grāmatu ziņas Kurzemes un Zemgales hercogistes laikrakstā “Mitausche Zeitung” (1775–1776)”. Tas satur interesantas ziņas par minētā laikraksta vēsturi kopumā, kā arī izmainīs priekšstatus par Kurzemes provinciālismu, ko, aizņemoties Marģera Zariņa biogrāfiskā romāna nosaukumu (romāns veltīts Garlibam Merķelim), var nosaukt par mūžīgu atrašanos “apgaismības gadsimta ēnā”. Autores apkopotie bibliogrāfiskie dati liecina, ka, iespējams, tieši sava provinciālisma apzināšanās lika *Mitausche Zeitung* veidotājiem iepazīstināt savus lasītājus ar samērā nelieliem, taču tematiski visai daudzveidīgiem franču autoru publikāciju atreferējumiem, lai gan šāda informācija radija konkurenci apgaismības literatūrai, kas publicēta vācu valodā un kas Baltijas intelektuālajiem slāņiem, protams, bija vieglāk pieejama.

Trešā tematiskā daļa “Hercogistes mantojums Kuldīgā un Kurzemē” šajā grāmatā mūs atgriež recenzijas sākumpunktā, proti, pie pilsētu vēstures un tās materiālās, pat burtiskā nozīmē “taustāmās” substances. Tai veltīti sešu autoru – arhitektu, vēsturnieku un mākslas vēsturnieku – raksti, un šo krājuma daļu patiešām var dēvēt par starpdisciplinārās pieejas apliecinājumu, jo vairāki pētījumi ietver arī arheoloģijas metožu lietojuma sniegtos rezultātus. Vairums rakstu saistīti ar Kuldīgas vēsturi; Tukuma apbūvei hercogistes pastāvēšanas laikā veltīts vēsturnieces Agritas Ozolas raksts (298.–322. lpp.). Pētījumu hronoloģija sniedzas no Kuldīgas pirmsākumiem 13. gadsimtā līdz mūsdienu situācijai.

Arhitektes Jana Jākobsone un Inta Jansone detalizēti aplūko “Liecības par Kurzemes un Zemgales hercogisti Kuldīgas arhitektūrā un pilsētībniecībā” (216.–249. lpp.). Iepazīstoties ar šo pētījumu, jāatzīst, ka

Kuldīgai ir laimējies: tās vēsturiskā kodola apbūves struktūru nav ietekmējušas plašas un destruktīvas izmaiņas, kuras varēja radīt kā industriālā laikmeta prasības, tā arī divu pasaules karu postījumi. Pat Kuldīgas pils pakāpeniskais sabrukums un izzušana no pilsētas ainavas 18. gadsimta gaitā, ko savā pētījumā aplūko arhitekts Artūrs Lapiņš (272. lpp.), šķiet esam dabiskās lietu kārtības daļa. “*Savukārt zudusi apbūve vai ielu tīkla un apbūves pārveidojumi, kas liecina par pilsētvides veidošanas idejām 20. gadsimta otrajā pusē, šodienas skatījumā arī uztveramas kā kultūrvēsturisks mantojums.*” Tā minētā raksta nobeigumā secina autore (247. lpp.). Laikā, kad tieši šī perioda apbūves liecības nereti kļūst par politiskas demagoģijas mērķi, tas ir svarīgs atgādinājums, ka mantojums nav muzeja eksponāts vai tikai pagātnes vides fragments, kas kaut kāda iemesla dēļ saglabāties līdz mūsdienām. Mantojums tiek pastāvīgi radīts un atjaunots, iekļaujot tajā ēkas un ainavas, kas vēl pirms dažiem gadiem vai paaudzēm bija vien ikdienišķa vides sastāvdaļa. Ārpus urbānās vēstures tematikas atrodas akadēmiķa Ojāra Spāriša raksts “Muiža kā ekonomisks un sociāls komplekss: Latvijas, Igaunijas un Kurzemes pieredze” (284.–297. lpp.). Autors joprojām ir uzticīgs tēmai, kuru kā viens no pirmajiem aizsāka jau pirms trīsdesmit gadiem,¹⁰ aktualizējot to, kas šajā laika posmā noticis ar muižu apbūves kompleksiem, un atgādinot dažas rūgtas, taču realitātē balstītas atziņas par to, cik iluzoras bieži ir mūsu sabiedrības cerības ar mantojuma aizsardzības iestāžu un dažu privātpašnieku pūlēm izglābt no sabrukuma visus vērtīgos arhitektūras mantojuma objektus.

Tik apjomīgā un komplicētā izdevumā, kas ietver dažādu nozaru speciālistu pētījumus, ir sastopamas arī kļūmes. Par tādu jāuzskata mikroskopiskais atsauču teksta izmērs, kas apgrūtina lasītāju. Iespējams, ka tā ir tehniska maksa par kādu citu ieguvumu – vienā grāmatā varam lasīt

visu tajā publicēto pētījumu pilnos tekstus latviešu un angļu valodā; šeit īpaši jāuzteic literāro redaktoru Ināras Stašulānes un Andras Dambergas paveiktais darbs. Izcila ir grāmatas poligrāfiskā kvalitāte.

Bet kur tad ir vienradzis, un kāds tam sakars ar pilsētu, jautās lasītājs. Vienkāršākais

ceļš, kā sastapt Kuldīgā joprojām mītošo vienradzi, ir atvērt grāmatas 19. un 263. lappusi un pēc tam doties uz pilsētu. Cerēsim, ka Latvijas pilsētu vēstures izpēti negaida teiksmainā vienradža liktenis un tā nepārvērtīsies skaistā leģendā – recenzējamā grāmata dod stingru pamatu šādām cerībām.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ CONSTANTIN METTIG. *Baltische Städte. Skizzen aus der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*. Rīga 1905.
- ² KĀRLIS APINIS. *Latvijas pilsētu vēsture*. Rīga 1931; ZIEDONIS LIGERS. *Geschichte der Baltischen Städte. Von ihren Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Bern 1948.
- ³ Piemēram: VALDA KVASKOVA (zin. red.). *Ventspils rātes un tirgotāju ģildes 18. gadsimta protokoli*. Rīga 2003; VALDA KVASKOVA (zin. red.). *Kurzemes un Zemgales hercogistes pilsētu policijas nolikumi 16.–18. gadsimtā*. Rīga 2021.
- ⁴ Turklāt arī šie pētījumi pamatā attiecas uz 19. gadsimtu un 20. gadsimta sākumu, sk.: DZIDRA OZOLIŅA. *Liepājas pilsētas pašvaldība 1877–1913*. Rīga 1990, un AUSTRA MIERIŅA. *Pilsētas*. In: JĀNIS BĒRZIŅŠ (atb. red.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga 2000, 130.–156. lpp.
- ⁵ GUNĀRS JANSONS. *Kurzemes pilsētu senās koka ēkas. 17. gs. – 19. gs. vidus*. Rīga 1982; IMANTS LANCMANIS. *Liepāja no baroka līdz klasicismam*. Rīga 1983.
- ⁶ JAMES RAVEN. *What is the History of the Book?* Cambridge 2018, pp. 83–112.
- ⁷ *Latvijas teritorijā izveidojušos arhīvu dokumentu kolekciju aizvešanu uz ārzemēm, kas tika praktizēta jau kopš 17. gadsimta sākuma, tuvāk aplūkojuši GEORG JENSH. Iz istorii arkhivnogo dela v Latvii*. Rīga 1981, un TEODORS ZEIDS. *Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti līdz 1800. gadam*. Rīga 1992.
- ⁸ Par terminu un tā lietojumu sk.: ROBERT DARNTON. “What is the History of Books?” Revisited. In: *Modern Intellectual History*, 2007, vol. 4, Issue 3, pp. 495–508.
- ⁹ ERVĪNS OBERLENDERS. *Pētījumi Kurzemes un Zemgales hercogistes vēsturē*. Rakstu krājums. Ventspils 2021, 105.–116. lpp.
- ¹⁰ OJĀRS SPĀRĪTIS. *Muiža – materiālās kultūras aspekts*. In: *Kultūras Avīze*, 1993, Nr. 27.